

SANDEMOSIANA

SKRIFTER FRA SANDEMOSE SELSKABET



1 · 2009



SANDEMOSIANA

Skrifter fra Sandemose Selskabet

No. 1, april 2009

Udgiver: Sandemose Selskabet, Nykøbing Mors

Redaktion: Steen Klitgaard Povlsen

Omslag og sats: Søren Kappel Schmidt

Omslagsfoto: Thorleif Skjævesland (udsnit), vignet "Millertown Junction" af

Espen Haavardsholm og bagsidefoto af Søren Kappel Schmidt

Tryk: Reprocenteret, Det naturvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet

Oplag: 250

Copyright © – Sandemose Selskabet og forfatterne

ISBN 978-87-993088-0-4

Hæftet kan rekvireres fra Sandemose Selskabet ved:

Morsø Folkebibliotek

Att. Ilse Klink Jakobsen

Holgersgade 7

7900 Nykøbing Mors

mail: bibikl@morsoe.dk

De to foredrag i dette hæfte blev begge holdt på Nykøbing Bibliotek 25. oktober 2008, 75-årsdagen for udgivelsen af "En flyktning krysser sitt spor".



Sponsor: Kunststof-Kemi A/S, Nykøbing Mors

Knud Sørensen

**Om Sandemoses vej til debut
– og lidt om Galster og hans forlag
– og om Sandemoses sidste besøg i Jante**

Egentlig begyndte det med, at jeg sad og læste et brev, som var skrevet den 12. maj 1921 af Axel Sandemose (dengang havde den senere "Aksel" endnu ikke besluttet, at han ikke ville gå rundt med et kors i sit fornavn). Brevet lyder:

Hr. Galster!

Vil De vise mig en godhed? Nemlig oplyse mig om, hvorvidt det af Dem startede forlag er dannet for at De og Deres venner kan slippe uden om det fatale "Eget Forlag", – eller om Deres døre står åbne for alle? Håber, De forstæe mine Tvivl, – enhver, som sidder inde med en smule erfaring desangående, ved, at tiderne (ak, de tider!) er håbløse for debutanter eller folk som har kildet en forlægger på næsen.

Hvis det sidste – med de åbne døre – er tilfældet, må jeg da sende Dem en samling digte? Og kan jeg gøre mig håb om at få dem frem, hvis De finder dem gode? Jeg besidder flere lispund forlæggerbreve, der alle indeholder ros, – kan således dokumentere, at det i Nirvana vuggende, højærværdige Gyldendal betegnede mig som "-- har ubestrideligt talent --," men, men --

Resten kender De antageligt.

Det var forfatteren Anders Tuborg, som ved et bæger på a Porta tilrådede mig at gå til Dem. Håber inderligt, De bliver min redningsplanke, – om ikke andet, så fordi jeg er morsingbo.

Deres ærbødige
Axel Sandemose

Det brev vakte min nysgerrighed. Jeg vidste godt, at der havde været et Galsters Forlag, at Knuth Beckers *Silhuetter* var udkommet på det forlag, og at det samme gjaldt William Waagners *Knøs og Tøs*. Men hvad var forlaget egentlig for et, og hvor havde det hjemme? Jeg havde en fornemmelse af, at det måtte være Aalborg, selv om det nok var mindet om den legendariske rektor Kjeld Galster på Aalborg Katedralskole, ham der efter krav fra tyskerne blev tvunget på orlov i 1942, der fik mig til at forbinde Galster-navnet med den by. Men jeg blev altså ekstra nysgerrig, da jeg kom dertil, hvor Sandemose skrev: "- om ikke andet, så fordi jeg er morsingbo." Hvem i alverden skulle sådan et argument mon gøre indtryk på. (Måske bør jeg lige bemærke, at når der i min gengivelsen af brevet er lille begyndelsesbogstav i navneordene, og "å" i stedet for det dengang dekreterede "aa", er det ikke en afskrivningsfejl fra min side, for i en kortere periode dengang skrev Sandemose virkelig på den måde – måske et ubevidst varsel om hans senere emigration til Norge).

Den digtsamling, som Sandemose omtaler, hed *Skiftende Tider*, og samme dag, som han skrev brevet til Galster, havde han fået manuskriptet retur med afslag fra V. Pios Boghandel. I afslaget står bl.a.: "I det Hele viser Forfatteren digterisk Temperament, om han er mere end en Dilettant, maa Fremtiden vise." Galsters svar til Sandemose findes desværre ikke, men kendsgerningen er, at samlingen ikke udkom på Galsters Forlag – og for øvrigt heller ikke på noget andet.

Når han taler om lispund af afslag, han har liggende, drejer det sig, som det fremgår af Johannes Væths storværk *Sandemose og of-fentligheden*, om ikke få manuskripter, som postvæsenet har skullet transportere frem og tilbage. Sandemose begyndte på Døckers Kursus i København i 1918 for at få den studentereksamen, der skulle gøre det muligt for ham at blive optaget på universitetet for at studere teologi. Men nu og da har det været så som så med studierne, en digtersjæl havde bosat sig i ham, han har skrevet og skrevet, og i begyndelsen af 1919 sendte han en novellesamling *Blandt Søens Vagabonder* til Steen Hasselbalchs Forlag, som returnerer manuskriptet

den 20. maj med en beklagelse af, at man ikke finder det egnet for forlaget, "skønt det persolig har interesseret os."

Næste forsøg er med romanen *Soldug*, som han skrev i foråret 1920, mens han egentlig skulle forberede sig til den studentereksamen, som han aldrig fik. Manuskriptet sender han til Gyldendal, som refuserer det, men konsulenten, Ludvig Holstein, skriver bl.a. "Forfatteren til dette Arbejde har ubestrideligt Talent" men han har ikke "paa fyldestgørende Maade magtet sit Emne."

Det var den 31. juli 1920, og allerede den 2. august 1920 er det endnu et romanmanuskript *Styrtede Guder*, som Gyldendal returnerer, dog med nogle opmuntrende ord, idet der også i dette tilfælde tales om "ubestrideligt Talent".

Måske er det disse opmuntrende ord, der bevirker, at Gyldendal bliver forsøgt endnu en gang. Det er med en digtsamling *Drift*, og igen er konsulenten Ludvig Holstein, som ikke kan anbefale udgivelse. Han tilkender dog forfatteren en vis lyrisk evne, men skriver også, at bogens emne og tone er gennemarbejdet i tidligere slægtleds litteratur.

Sandemose fortsætter, han skriver og skriver. I februar 1921 er det så V. Pios Boghandel, der refuserer et manuskript, nemlig en roman med titlen *Tidens Søn*, og konsulenten Kai Hofmann beskriver bogen som en monoman skildring af erotik og selvmordstanker, som en dansk læser vil synes, at han har læst mange gange før. Manuskriptet går derefter til Hasselbalchs Forlag, som heller ikke fandt det egnet til udgivelse.

Kun tre uger efter, nemlig 19. april 1921, refuserer Dagmar-teatret manuskriptet til et skuespil *Judas*. Manuskriptet går straks videre til Det kongelige Teater, som allerede 27. april returnerer det. Begrundelsen slutter med: "Det er utrolig naivt at tænke sig Muligheden af, at et Teater end sige Det kgl. – skulde bringe disse Scener til Opførelse."

En uge før dette sidste afslag, altså 20. april 1921, har Gyldendal refuseret manuskriptet til romanen *Gry*. Det er igen Ludvig Holstein,

der er konsulenten, og af hans handlingsreferat er det tydeligt, at i det manuskript ligger kimen til *En sjømann går i land* (1931). I handlingsreferatet hedder det bl.a.: "Hovedpersonen i denne Fortælling, Espen Sø, er en ikke ukendt Type: den dekadente, energiløse unge Mand, der ikke kan finde sig til Rette med Livet. Espen Sø driver og drømmer sin Tid bort, spilder sine bedste Aar, føler Udlængsel og tager Hyre om Bord, rømmer fra Skibet, saa snart det naar fremmed Havn, bliver Tømmerflaader ovre i Amerika og lærer hard life at kende"

Den 30. april – stadig 1921 – tilbagesender lederen af Det intime Teater, Henry Moritz manuskriptet til skuespillet *Øje for Øje* med bemærkninger om, at manuskriptet forekommer ham lidt for skitseret, og at han ikke tør vove en opførelse "saa meget mindre som Publikum – hvormed vi jo regne – ikke er særlig villige til at interessere sig for saa alvorlige, eller rettere sagt, pinlige Emner."

Og så er jeg nået frem til det manuskript, der var omtalt i det brev, jeg begyndte med at citere, digtsamlingen *Skiftende Tider*. Det havde været indsendt til V. Pios Boghandel, der den 11. maj 1921 returnerede manuskriptet. Konsulenten Kai Hofmann betegner digtenes indhold som forrevet og kaotisk – "som i norsk Bohemelyrik", og han slutter med at skrive, "i det Hele viser Forfatteren digterisk Temperament, om han er mere end en Dilettant, maa Fremtiden vise. Han maa først og fremmest lære at skrive et Digt, som er godt helt igennem."

Samme dag, som Sandemose modtog det afslag, sender han så manuskriptet til Galsters Forlag. Desværre er Galsters svar som nævnt ikke kendt, men at det har været hurtigt og negativt kan ses af, at allerede 24. maj bliver manuskriptet afvist af Levin & Munksgaards Forlag med den begrundelse, at forlaget ikke kan påtage sig at udgive "et saa umodent Arbejde" (konsulenten var Hans Brix), og bedre bliver det ikke en måned senere, da heller ikke den danske filial af det norske forlag H. Aschehoug & Co vil udgive samlingen.

•

Inden jeg går over til at fortælle lidt om Galster bør det nævnes, at inden Sandemose i 1923 fik sin debut på Gyldendal med *Fortællinger fra Labrador*, som dog først med anbefalinger fra Johannes V. Jensen og Harald Bergstedt, havde været en tur om ad H. Hagerups Forlag, som bedømte manuskriptet positivt, men "i disse vanskelige Tider" osv., havde han fået refuseret endnu nogle manuskripter i løbet af 1922. Det drejer sig om 7 *Noveller*, *Causerier*, *Skuespil*, om *Fem Noveller og et Skuespil* og om *Storme ved Jævnøgn* (som vist ikke er identisk med den bog med samme titel, der udkom i 1924). Altså 12 manuskripter, der blev refuseret af endnu flere forlag inden for fire år.

Der skal en stærk vilje til at overleve det, og det kneb da også. I januar 1923 havde han faktisk besluttet sig til at genoptage lærerstudiet og søge ind på et seminarium. Til brug for en ansøgning bad han om vandelsattest fra de to skoler, Nykøbing Privatskole og Glyngøre Hovedskole, hvor han efter at have taget eksamen som såkaldt vinterlærer på Staby Vinterlærerseminarium i 1915 og efter at have været til søs, havde været en slags hjælpelærer (selv kaldte han det senere lærerlærling, en betegnelse som ikke findes på dansk, men på norsk, f.eks. i almueskoleloven fra 1860). I attesten fra førstelærer Jens Mikkelsen i Glyngøre hedder det, efter at Mikkelsen har bevidnet, at Sandemose under hans vejledning stadigt og flittigt havde deltaget i undervisningen, at han efter Mikkelsens overbevisning var i besiddelse af både lyst og anlæg for skolegerningen. Mikkelsen undgår taktfuld at skrive om det ikke gennemførte studenterkursus, men skriver: "Han har været beskæftiget ved forskelligt Arbejde uden at bekymre sig om Arbejdets Art, indtil han nu har fundet Udvej til at stifte et mindre Laan, hvilket han agter at benytte til at erhverve sig Lærereksamen."

Attesterne blev der dog ikke brug for. Sandemose blev så at sige reddet af gongongen i form af et brev fra Gyldendal i begyndelsen af juni måned med meddelelsen om, at forlaget havde antaget det indsendte manuskript til udgivelse.

•

Men for at vende tilbage til Sandemoses brev til Galster. Som nævnt blev jeg nysgerrig, og resten af dette afsnit fortæller om alt det for mig overraskende, jeg fandt frem til om Galster og hans forlag.

Første overraskelse var, at Galsters Forlag havde hjemme i Thisted, hvilket altså var grunden til, at Sandemose slog på, at han var morsingbo (han har åbenbart ikke lagt noget i det modsætningsforhold mellem morsingboer og thyboer, som begge parter ynder at kokettere med), og anden overraskelse var, at Johan Georg Galster havde været overretssagfører dér. Og dertil kom så, at han selv var digter, hvilket jeg naturligvis burde have indset allerede, da jeg i Sandemoses brev læste "for at De og Deres venner kan slippe uden om det fatale 'Eget Forlag'".



Johan Georg Galster blev født i København i 1874. Han blev student i 1892 og tog juridisk embedseksamen 1899. Indtil april 1901 var han fuldmægtig på et københavnsk sagførerkontor, hvorefter han fik ansættelse som 2. fuldmægtig på amtskontoret i Svendborg. Dér var han indtil januar 1904, da han og hans familie flyttede til Thisted, hvor han havde fået stillingen som 1. fuldmægtig og amtsrådssekretær på amtskontoret. Den post bestred han indtil 1913, da han søgte sin afsked angiveligt på grund af samarbejdsvanskeligheder med en ny amtmand, hvorefter han i juni samme år etablerede sig som sagfører. I februar året efter døde pludseligt en anden af byens sagførere, Niels Lyhne (det hed han faktisk!), og hans praksis blev erhvervet af Galster. I 1916 blev han overretssagfører, og at han har nydt anerkendelse blandt kolleger kan ses af, at han i 1920 blev formand for kredsbestyrelsen for 6. Sagførerkreds.



Han var dog ikke bare jurist, men som nævnt også digter. Allerede i år 1900 var hans første digtsamling udkommet, den hed *Sange*, men forfatternavnet på titelbladet var dog et pseudonym, nemlig Johan Castoni, mens de to næste, som nok var skrevet før han kom til Thisted, men udgivet kort tid efter, havde forfatternavnet J.G.

Galster. Men måske har der været et par bemærkninger til ham eller et par stikpiller, for åbenbart har han følt, at han ikke som værdig 1. amtsfuldmægtig og amtsrådssekretær burde gå rundt og skilte alt for meget med, at han også var noget så mærkeligt som digter, for de tre digtsamlinger, der nåede at komme, mens han stadig var amtlig embedsmand, er under pseudonym. Først da han i syv år har været selvstændig advokat – og det er altså i 1920 – udsender han under eget navn to digtsamlinger, og de kommer netop på “Eget Forlag”.

Året efter kommer endnu en digtsamling med titlen *Ral*, og her er udgiveren “Galsters Forlag”, så Sandemoses fornemmelse af, at forlaget blev oprettet, for at Galster kunne komme uden om det famøse “Eget Forlag”, er nok ikke skudt helt ved siden af.

Og det med venner næppe heller.



Forlaget fik kun et års levetid, men i løbet af det år, udsendtes hele elleve titler. Forfatterne var udover Galster selv en russisk “fyrstinde” Ira Uchtomsky (erindringsbog), hvis mand blev landskendt, da han af frygt for udvisning fra Danmark forsøgte selvmord, mens parret boede hos Galsters, Dora Rylund (digte), Agnes Bøgh-Høgsted (digte), Lars C. Ringsholt (digte), Knuth Becker (digte), William Waagner (digte), Bertel Budtz Müller (skuespil), den norske J. Anker-Paulsen (roman). Og endelig var der så det aldrig afslørede pseudonym Emmy Carell, der udsender to bøger, hvoraf jeg vil fortælle lidt om den seneste, en roman med titlen *Kan Mænd undværes?*

Det er en historie delvis i brevform om kærlighedsforhold mellem kvinder, om intriger, erotiske forestillinger og svigt. Hovedpersonen er den gifte kvinde Esther, der betages af den svenske skuespillerinde Maja, der kommer til København. Men også andre drages mod fru Maja, og Esther, hvis mand skilles fra hende af jalousi, bliver dybt ulykkelig over ikke at have en slags eneret til Maja. Hun er ikke egentlig lesbisk (“musikalsk” hedder det i bogen), men hun tror en overgang, at hun elsker Maja over alt på jord. Men da Maja så svigter

hende, forsøger Esther at overbevise sig selv om, at hun ikke søgte Maja af kærlighed, men af erotisk længsel, og at hun aldrig har elsket andre end ægtemanden.

At bogen, der rummer den første skildring af lesbisk kærlighed, vi har på dansk, vakte sensationel opmærksomhed er ikke nogen overdrivelse. Specielt *Ekstrabladet*, som åbenbart har ment at vide, hvem der skjulte sig bag pseudonymet, førte en kampagne imod den, ikke mindst fordi bladet mente, at bogen var forfatterens hævn over en kendt svensk skuespillerinde. Men nøgleroman eller ikke, bogens meget sanselige beskrivelse af lesbiske kærlighedsforhold blev betragtet som dybt forargelig. Det satte naturligvis salget i vejret, bogen blev trykt i fem oplag inden den blev anmeldt til politiet den 5. januar 1922. Få dage efter mødte betjente op på forlagets adresse og beslaglagde de eksemplarer, der var tilbage på forlagets lager, 3400 i alt. Rundt om i landet blev eksemplarer, der stod hos boghandlerne ligeledes beslaglagt.



Det offentlige rejste nu en pornografisag mod Galster i hans egen skab af forlægger. Sagen kom først for retten i Thisted, hvor Galster blev frikendt, men ved Vestre Landsret gik det anderledes. Landsretten fandt, at bogens indhold var utugtigt, og at der var sket overtrædelse af straffelovens paragraf 184. Galster blev idømt en bøde på 200 kr. og dømt til at afholde sagsomkostninger. Og landsretten fastslår, at bogen fremdeles skal være beslaglagt. Og den var da også komplet utilgængelig for offentligheden indtil 1967, da pornografiloven blev ophævet.

Det var den 16. juni 1922, landsrettens dom blev afsagt. Galster døde den 28. juni. Ifølge nekrologen i *Thisted Amtstidende* var han dagen før kommet hjem fra en retssamling i Aalborg, men iflg sønnens, billedhuggeren Johan Galsters, erindringer havde han dog været i København for at skaffe midler til at betale terminen. Ifølge begge omtaler følte han sig pludselig sløj på dødsdagen. Emmy Carell har dog også sit bud. Da hun i et interview i 1926 i *Illustreret*

Kriminal Tidende, hvor hendes rigtige navn ikke røbes, omtaler sin forlægger, er det med tilføjelsen "som tog Gift."

Og det var så den historie. Med Galster døde også et forlag.



Artiklens første del handlede om den unge Sandemose, og jeg vil så slutte med en beretning om Sandemose fra den anden ende af hans aldersskala.

Historien begynder en dag i efteråret 1964, dvs. på en måde begynder den seks år tidligere, nemlig i foråret 1958, da jeg havde overtaget en landinspektørpraksis i Nykøbing Mors. En aften, da min kone og jeg var inviteret til kaffe hos min forgængers enke sammen med nogle fra hendes omgangskreds, kom jeg på et tidspunkt til at sige, at Anne Marie og jeg var meget begejstret for Sandemoses forfatterskab, især romanen *Det svundne er en drøm*.

Der blev meget stille ved bordet. En af de pæne ældre fruer nærmest hvædede: "Gadedreng". Jeg tolkede det dog som om det ikke var mig, men Sandemose, hun sigtede til.

Naturligvis burde jeg have vidst, at lige siden udgivelsen af *En flyktning krysser sitt spor* i 1933 og især efter, at den danske oversættelse kom i 1938, havde hovedparten af byens befolkning været besat af noget i retning af had til Sandemose, idet den almindelige opfattelse var, at bogen var en nøgleroman (folk havde oven i købet skrevet de "rigtige" navne ind i bibliotekets eksemplar af bogen), og at den skadede byens omdømme, ikke mindst når det drejede sig om turismen – og Sandemoses hovedmodstander var da også turistforeningens formand. Denne havde da også først i halvtredserne offentliggjort et voldsomt angreb på Sandemose i *Morsø Folkeblad*, hvilket førte til en længere polemik, som jeg altså først senere fik gjort mig bekendt med.

Jeg mener, at det allerede var den aften ved kaffebordet, jeg begyndte at drømme om, at der blev arrangeret et møde mellem Sandemose og byens befolkning – og jeg drømte vel også om en slags forsoning – og det var den mulighed, jeg øjnede den dag i efteråret

1964, da jeg kom ind på biblioteket. Jeg var dengang formand for Nykøbing Mors Biblioteksforening, og overbibliotekar Arne Rossen kom og fortalte mig, at Mads Hansen lige havde været der og bl.a. spurgt, om det ikke var på tide, at der blev afholdt en Sandemoseaften i Nykøbing?

Det gjorde indtryk. Jeg vidste, at Mads Hansen var et af de få mennesker på øen, til hvem Sandemose havde noget, der vel kunne betegnes som et venskabeligt forhold. Ganske vist var Mads Hansen tidligere redaktør af *Morsø Folkeblad* og havde måttet lægge spaltepads til de voldsomme angreb på Sandemose, men selv havde han ikke deltaget i angrebene, tværtimod havde han været positiv over for Sandemoses forfatterskab og f.eks. engang hver dag i en uge omtalt – og anbefalet – dele af forfatterskabet. Jeg vidste også, at Sandemose på et af sine hemmelige nærmest natlige besøg i Nykøbing havde opsøgt Mads Hansen, det fremgik af en lidt kryptisk artikel, som Mads Hansen efterfølgende havde skrevet i sin avis.

Så det var vel naturligt, at Arne Rossen og jeg fik en fornemmelse af, at Sandemose stod bag Mads Hansens henvendelse. Vi blev hurtigt enige om, at vi måtte gøre noget. Vanskeligheden var, at biblioteksforeningen ifølge vedtægterne ikke måtte bruge penge til andet end som bidrag til bibliotekets drift (biblioteket var den gang endnu ikke kommunalt, men en selvejende institution).

Derfor henvendte vi os til kunstforeningens formand – det var også mig – og kunstforeningen indbød alle øens kulturelle foreninger, oplysningsforbund og faglige foreninger til et møde og forelagde en plan om afholdelse af en kulturuge på Mors – det var den gang kulturuger var noget nyt og spændende – og at ugens højdepunkt skulle være en aften om Sandemose og hans forfatterskab. Jeg havde i forvejen sikret mig, at Johannes Væth, som jeg vidste, var det menneske i verden, der kendte mest til Sandemose og hans forfatterskab, ville komme og holde et foredrag, og derudover antydede Arne Rossen og jeg, at vi ville prøve at få Sandemose til selv at komme. Der var almindelig tilslutning til vores forslag, og alle foreninger

forpligtede sig til at deltage i underskudsdekningen – og det gjorde kommunen for resten også.

Der blev nedsat et snævert planlægningsudvalg, og vi gik straks i gang. Samtidig med at vi sikrede os aftaler om udstillinger af Robert Jacobsens og Aksel Jørgensens værker, aftaler om koncerter og foredrag, sendte vi et brev til Sandemose og indbød ham til at komme til Nykøbing fredag den 5. marts 1965.

Vi havde ventet et omgående om ikke begejstret svar så dog et positivt svar, men der kom ikke noget svar. Vi skrev igen, ventede. Intet svar, dvs. i januar kom der et brev, hvori Sandemose skitserede, hvordan sådan en aften skulle forløbe, hvis den da skulle realiseres. Øjensynligt afhang det af, om han kunne træffe aftaler med medierne – fjernsynet tænkte han vist på, i hvert fald skulle vi sende hans brev videre til hans svoger, Jakob Nielsen, der dengang var en kendt og populær tv-journalist i Danmarks Radio.

Det brev, som vi altså ikke måtte beholde, var det eneste, vi modtog. Vi fik aldrig at vide, om Sandemose nu også ville komme.



Kulturugen åbnedes mandag den 1. marts. Vi håbede stadig. Onsdag kom der nogle norske journalister til byen. Det tog vi som et godt varsel, og vi lod forsigtigt sive ud, at det var muligt, at Sandemose selv kom. Vi flyttede også arrangementet fra den sal, vi først havde reserveret, til byens største, nemlig Centralhotellets med plads til 600 mennesker.

Og så ventede vi. Torsdag kom der en svensk radiomand, men intet livstegn fra hovedpersonen.

Fredag ved middagstid var Arne Rossen og jeg nede ved færgen for at modtage Johannes Væth og svenskeren Carl-Eric Nordberg, der dengang arbejdede på en Sandemose-biografi. De mente, at Sandemose ville komme.

Det gjorde han også. Kl. 15 kom jeg forbi byens fornemme gamle hotel Bendix. Ud for hotellet holdt en taxa, og ud steg Sandemose og hans kone, Hanne. Et norsk fjeld faldt fra mit hjerte i det øjeblik.

Sandemose var lidt sur. Han mente ikke, at vores annonce – hvor vi jo ikke havde kunne oplyse, at Sandemose selv ville være til stede – var stor nok, men måske skyldtes hans surhed også, at han ikke havde været klar over, at byens fornemme gamle hotel få år tidligere var blevet et missions- og afholdshotel. En pressefotograf fangede situationen og tog et billede af Sandemose ved siden af skiltet “Morgenandagt kl. 9”.

Og så kom aftenen. Jeg stod ved døren ind til salen og ventede på Sandemose. Salen var fyldt, der var faktisk 600 mennesker, og man kunne høre, at de sad og snakkede og lo derinde, og at der var en god stemning.

Præcis kl. 20 kom Sandemose og hans følge. Jeg kunne fortælle ham, at en fyldt sal ventede. Han standsede foran døren. Og han blev stående foran døren. Han havde et manuskript i hånden, og hånden sitrede. Og han blev stående. I timevis forekom det mig. Jeg forsøgte nogle gang med en håndbevægelse at gøre ham opmærksom på døren, og endelig gik han ind.

I det øjeblik han viste sig, blev der død stille i salen. Det eneste, man kunne høre, var, at folk ikke engang trak vejret. Og så hans skridt kunne man høre. Stift, meget stift gik han hen ad midtergangen, et skridt, to skridt, tre skridt og da en halv snes skridt havde lydt, begyndte en behjertet dame at klappe, og så klappede 600 par hænder, og da så jeg det, som nok gjorde størst indtryk på mig den aften, han slappede af, hans ryg blev en almindelig gammel ryg, hans skridt blev almindelige skridt, og han gik hen til første række og satte sig på sin plads.

Johannes Væth holdt det foredrag “Sandemose og Jante”, som senere kom i bogform, Hanne Sandemose læste “Rotten” fra *Vi pynter os med horn*, og Sandemose var da også selv på talerstolen.

Han begyndte med at sige, at havde det været for ti år siden, havde han sagt nej til at komme, men, sagde han, nu havde han erfaret, at der var kommet en ny generation i byen, som ikke læste ham med røde øjne. Og så måtte han jo naturligt komme ind på den strid, der

havde været mellem ham og en del af byens befolkning, og som afslutning på det afsnit af hans tale kom det udsagn, som ingen af os, der var til stede, vil glemme. Han sagde, at da han for nogle år siden var her i Jante – jeg mener, at han *sagde* Jante – var han på kirkegården for at se til forældrenes grave. Og der havde han så opdaget, at der var kommet en ny afdeling, og i den lå alle hans fjender i to rækker.

Der blev en jubel og klappen i salen, mange af de klappende og jublende var sønner eller døtre af dem, der lå i de to rækker.



Det vigtigste øjeblik i hans tale, det forsonlige, var nok, da han henviste til slutkapitlet i *En flyktning krysser sitt spor*, hvor Espen Arnake fortæller, at der i det indre af New Foundland ligger et fjeld, der hedder Halfway Mountain, og at han engang på en jagttur rundt om hele fjeldet bemærkede, at for hvert skridt han tog, skiftede fjeldet udseende. "Du kan få tusind beskrivelser av Halfway Mountain, og alle er like rigtige. Jeg kjenner en sterk trang til å si deg dette nu, at fjellet er stort, og det er mangesidet, men den som lå i lenker på jorden så bare Halfway Mountain fra det stedet der han lå."

Forsonligheden strakte sig dog ikke til, at han ville efterkomme borgmester Thomas Haves indbydelse til at komme på borgmesterkontoret næste formiddag og skrive i byens gæstebog. Men han undskyldte sig pænt. Han havde desværre ikke tid, han skulle forberede sig til et fjernsynsinterview.

Det blev da også optaget næste formiddag og sendt samme aften. Han sad på en bænk ved vejerboden på havnen og sagde bl.a. "Alting i livet kommer for sent."

Det var den 6. marts 1965, den replik blev sagt. Den 6. august samme år døde han på Rigshospitalet i København.

Bent Dupont

Tidlig kjente han Janteloven

Sådan lyder en af kapiteloverskrifterne i *En flyktning krysser sitt spor*. Den bog som udkom i dag, den 25. oktober, for 75 år siden.

Både i den danske og i den amerikanske oversættelse oversættes "kjente" med "det at kende til", men på norsk er der også en anden betydning: "det at føle". Og jeg tror at kapiteloverskriften som så meget andet i denne monstrøse bog skal opfattes med begge betydninger. Espen, som er bogens jegfortæller, kendte som barn tidligt til Jantelovens mekanismer – og han fik den i høj grad at føle på krop og sjæl.

I kapitlet fortælles om, hvordan den 11-12 årige Espen en dag skal hen og give sin bror en besked. Petrus Arnakke var leder af et kommunalt anlæg – ikke nogen stor stilling, foruden Petrus var der kun én anden ansat. Og denne mente selvfølgelig, at han lige så godt kunne have haft den ledende stilling.

Espen leder efter sin bror på stedet, men finder ham ikke. Til gengæld er maskinpasseren der. Og hvordan skal barnet nu henvende sig til den mægtige voksne? Og læg mærke til kommentaren: "Det lille redde menneske står over for det store redde menneske" (*En flyktning* -33, s.101). Hvis Espen spørger efter Petrus, vil maskinpasseren bare se på ham og spørge hvem Petrus er. Og bagefter kan Petrus blive vred fordi Espen har omtalt ham med fornavn for en underordnet. Kan han spørge efter sin bror? Nej, den går heller ikke, for så vil maskinpasseren lade ham forstå, at han nok tror han er noget og svare, at han skam ikke ved hvilke brødre han har. Spørge efter bestyreren? Nej, straks vil maskinpasseren svare at han ikke ved hvor Espens bror er.

Bestyrer Arnakke da? Nej, det er endnu værre. Spørge efter Arnakke? Det blev løsningen. Espen spørger høfligt og forsigtigt maskinpasseren om han muligvis havde set Arnakke for nylig. Svaret er studst: Nej, det havde han ikke. Slut. Næste dag får Espen hele jantegrinet på skolen. Nå, så han tror han er noget, når han i stedet for at spørge efter sin bror, spørger efter *herr* Arnakke. Det lille *herr* lægger Jante selv til – og grinet og drillerierne kender ingen grænse.

Espen fortæller videre om hvordan Jante dræbte hans interesse for zoologi. Efter konfirmationen kunne ingen “voksen mand” fare omkring på Jantes enge med et sommerfuglenet. Igen bliver Espen leet ud og står som en søvngænger halvnøgen på gaden i den bare skjorte – til hån for alverden.

Denne drømmen om å stå utledd og halvnaken er gjenspill av de stunder da vi svek oss selv og tapte. Gjentar det sig engang når vi ikke synes vi har mer å miste har vi funnet vårt Misery Harbor (103).

Misery Harbor og hvad der skete der, vender vi tilbake til lige om lidt. Espen filosoferer videre og begriber at “alle tråder fører dit” (altså til Misery Harbor) og:

Hvis ulykken vil at jantegutten en dag når han er sterk nok, og har dolk ved beltet, står overfor noe som samler alle strålene fra barndommen i et spektrum, da vil han ikke tenke, og ikke beslutte. Han har funnet sitt Misery Harbor (103).

Vi vil nu forlade En flyktning og se lidt på bogens forgænger – *En sjømann går i land*.

Sandemoses tre Canadaromaner er *Ross Dane* (1928), *En sjømann går i land* (1931) og *September* (1939). Det er ikke nogen trilogi i gængs forstand. Det er romaner som med års mellomrum – henholdsvis 22

og 11 – udspiller sig i de samme kulisser, men der er kun delvist gennemgående persongalleri. Det er altså først og fremmest provin- sen Alberta, hvorfra Sandemose fra sin egen Canadarejse har haft så meget stof parat, der binder romanerne sammen. Alligevel er der i alle tre romaner typiske Sandemose-motiver og en typisk tematik. Et fremherskende motiv er den erotiske trekant – og tematikken er janteproblematikken: Eneren, individets forhold til kollektivet.

Vi skal i eftermiddag nøjes med at sætte fokus på den midterste bog – Sandemoses første norske roman – *En sjømann går i land*. Det skal vi af to grunde. For det første er det den første roman, hvor hovedfiguren er Espen Arnakke. For det andet fordi det er i den bog, at Jante og Janteloven for første gang introduceres.

I *En sjømann* får vi beretningen om det mord, som er genstand for Espen Arnakkes baggrundsanalyse i den “store” Espen Arnakke-roman: *En flyktning krysser sitt spor*.

Espen rømmer fra de utålelige forhold på skonnerten Rurik og svømmer en nat i land på Deadman’s Point, Newfoundland. Senere i romanen dukker han op i Alberta, i Beaver Coulee.

Espen får efter flugten arbejde i det grå Misery Harbor, hvor kun pigen, Eva, lyser op. Men Espen er ikke alene om at være tiltrukket af Eva, også store John Wakefield er med i spillet. Espen slæber rundt med hele sin belastende jantefortid – og den er ikke rigtig noget at møde pigerne med. Men store John kan. Og Johns forførelse af Eva sker lige under et høloft, hvor Espen har sit sengeleje. Da Espen i sin fortvivlelse og med hele sin uåndterlige forelskelse følger efter parret, passes han senere samme nat op af John, der på stedet vil foretage en for Espen ydmygende sammenligning af de mandlige at-tributter. Da begår Espen sit mord – og bliver for alvor en flygtning. Jeg skal senere samle op, at der faktisk optræder adskillige flugthi- storier i Espen Arnakkes liv – og at det ikke altid er lige klart hvilken flygtning på hvilket tidspunkt hans romanforfatter sigter til.

Espen når efter mordet – som ikke opklares eller forbindes med ham – til Beaver Coulee, hvor han mødes med en del af personerne

fra *Ross Dane* – først og fremmest den gamle konge af kolonien, Ross Dane himself, som – skønt nu alene – er lige magtfuld i det lille samfund. Espen får job hos et par af fremmedelementerne i kolonien – Sten og Maja Eriksen. Sten er ingeniør, belæst og anderledes – og på samme måde opfattes hans kønne kone. Hun har nok noget i gang med andre mænd.

Romanens ydre handling koncentrerer sig om store og små kolonistridigheder og om Maja Eriksens påståede udenomsægteskabelige forbindelser. Kun i et enkelt tilfælde kan der måske være noget om snakken og sladderen.

Espen bevæger sig gennem dette afsnit i romanen gennem et ydre oprør: Mod det snævre og konforme kolonimønster og mod sit forkvaklede forhold til det andet køn. Han støder tidligt under opholdet ind i en datter af farmer Bodilsen, Kristine. Betages i første omgang af hende seksuelt, men når alligevel ikke frem til jævnbyrd med den stærke og mandhaftige Kristine, der da også siden, da forholdet kan siges at være gået forbi, håner ham for hans konfirmandagtige præstationer i høet.

Vi følger Espens kamp for at få succes som selvstændig farmer, og parallelt dermed hans kærlighedshistorie med Kristines lillesøster, Gjatrid. De to gifter sig, får børn, og Espen går med sin nyvundne position – som farmer og familiefader – ind i kolonien, noget i retning af en ny Sten Eriksen. Som sin egen – men dog blandt og med de andre.

Under den ydre handling ligger Espens strid med Misery Harbor. En lang kamp på vejen frem mod større selverkendelse. I *En sjømann* sker dette kun antydningssvis og sporadisk, men Espen når dog frem til at det ikke drejer sig om at komme af med skyld i gængs forstand – altså at man havde brudt en given morallov, men om at forsøge at krydse sit spor, at komme tilbage til det sted, hvor undertrykkelsen begyndte og derefter bearbejde uoplevelserne.

Han havde opdaget at han ikke havde noen samvittighet i den forstand som skolen hadde lært. Det var ikke det at han hadde

brutt en lov eller Guds bud, men det at han kjente sig skyldbetynget overfor den han hadde tatt livet fra. Det å drepe var som å spille falsk. Det var ingen seier å drepe sin fiende. John og han holdt på med å spille. Den ene var falskspiller (137).

Det er giften fra Misery Harbor. Får du den noensinne ut av hjertet? – Ja, du fortjente din død, John Wakefield, og det er ikke hverken din død eller at jeg angrer, som lar mig svømme mot Dødmannsness hver evige natt (305).

Da Espen bryder med familien og jantesamfundet og drager til søs er det en flugt fra Jante og alle nederlagene i Jante. Skuffelsen må have været voldsom, da han erfarer, at ombord er der endnu mere Jante end han har været vant til – endog med en tilspidsning af den voldelige terror, hvor meget af terroren i barndommens Jante var verbal. Det bliver altså til endnu en flugt – en rømning fra skibet, hvor han med livet som indsats svømmer ind til Deadman's Point. Senere møder han så sit Misery Harbor, hvor jantemønsteret kulminerer i had/venskabs-forholdet til John Wakefield, og hvor den forkvaklede og tabubelagte seksualitet fører til mordet – og til en ny flugt. I Beaver Coulee er jantesamfundet et andet end barndommens Jante, men formalismen, sladdereren og den udspekulerede ondskab, hvor man sørger for ikke at bringe sig selv i scenelyset er alligevel til stede. Espens sidste "flugt" bliver ind i kærligheden og familieskabets havn – og en spirende integritet i forhold til Beaver Coulee-samfundet.

Der er således tale om ikke mindre end tre flugter – fra Jante, fra Rurik, fra Misery Harbour – og så den indirekte i Beaver Coulee. Senere skal Sandemose lade Espen Arnakke krydse alle disse spor i *En flyktning*.

I *En sjømann* introduceres Jante og Janteloven for første gang i forfatterskabet. Ombord på Rurik er Espen blevet overfaldet af skipper og skibskammerater, har fået trukket bukserne ned og fået af tampen – og Espen ligger i køjen tredjedagen efter pryglingen og tænker:

Han lo for sig selv, lykkelig og fortvilet. Her lå helten fra Jante med striper på bakkdelen. Å, han måtte forsøke å glemme, glemme (34).

Senere i Beaver Coulee, hvor Espen etter et års tjeneste har taget fæste hos Bodilsen – ham med den livsfarlige datter, Kristine – er han en aften alene hjemme med Kristines lillesøster, Gjatrid, som er 15 år gammel. Der bliver et voldsomt uvejr, og den lynrædde Gjatrid søger uden tøven ned i sengen til Espen. Men Espen bevarer ridderligheden, skønt Gjatrid er meget varm og meget nær. Da hun er gået ind til sig selv igen, må han smide natskjorten og kaste sig i det kolde vand i vandtruget. Det hjalp.

En tilfredshet snek sig over ham, da han lå i sengen igjen. Det kjentes som om han var blitt klokere omsider. Han hadde kjempet mot det over-eksponerte Jantekravet at slik skulde en *riktig* mann ikke være. De hadde lært ham hanhundmoral på gatene, til hans ungdom var blitt en lang og tutende hundefortvilelse. Bare det ikke hadde vært noe sjette bud, så hadde det ikke vært så svært å være en mann fra Jante. Det stod der og vilde overtreses før man blev akseptert.

Endelig, nu så han det: *Du skal bedrive hor!* Slik hadde det hengt som en trusel over mannen fra Jante. I natt hadde han overtrådt Jantelovens alfa og omega. Gitt sig inn under moseloven, he! Slik kunde noen tro. Nei, han trosset den nok for alvor nu, den gamle sjelemorderske leksen! (163).

Det er kun omkring denne episode at Janteloven nævnes direkte i *En sjømann* – og det sker uden at loven bliver formulert i de 10 eksplisitte bud; alligevel er der i dette citat mere end en antydning af en af Jantelovens djævelske mekanismer, nemlig den dobbelte terror. Religionen og moseloven og hvad deraf følger var den daglige formalistiske plage i skolen og for nogen i hjemmet. I drengeverdenen skabes så en ny plage: Der skal syndes – og helst eftertrykkeligt. Og

ve den, som ikke er i stand til det, når nu alle andre tilsyneladende kan nedlægge piger på stribe.

Med Espens sidste betragtninger skal læseren lige mindes om, at Espens afståen fra at udnytte situationen aldeles ikke har noget at gøre med en tilbagevenden til religionsformalisme. Nej, han er med afladshandlingen blevet friere – fri for formaltyrraniet – og fri for hanhundemoralen.

I tidsskriftet *Årstidene* (hæfte 11/12 fra 1955) har Sandemose nogle betragtninger over sit forfatterskab i artiklen "Bokliste med kommentar." Nu er Sandemose meget langt fra at være et sandhedsvidne, når det gælder sit forfatterskab eller biografiske oplysninger eller hvad som helst; men lad os nu alligevel tage et kig på boglisten.

Han siger at hovedlinien i det, han har skrevet til nu, drejer sig om en frigørelsesproces. På listen over bøger, der skal med på dette spor står *Storme ved Jævdøgn*, delvis *Mænd fra Atlanten*, *Klabautermanden*, *En sjømann går i land* – "inntil alt jeg hadde kjempet med kulminerte i *En flyktning krysser sitt spor*" (*Årst.* 11/12, s. 90).

Den anden hovedlinie er bøger som handler om stærke mænd og kærlighed som dræber. Det er *Fortællinger fra Labrador*, *Ross Dane*, *En sjømann går i land*, *Brudulje*, *September* og *En palmegrøn Øy*.

En sjømann er altså også med i den anden række. Og læst på dette spor er der belæg for mange af datidens anmeldere, som synes at Espen "nåede i land", fandt kærlighed og integritet, blev den isole-rede seksualitet kvit og blev befriet. Anmelderne er ikke helt dumme, for langt hen af vejen har Sandemose lavet en – meget spændende – facitlisteroman.

At der godt kan pilles ved facit, viser imidlertid bogens slutning:

Den julenatten drømte Espen Arnakke igjen at han svømte til Dødmannsness, men nu kom han levende inn. Kristine knelte i fjæren, håret fløt omkring henne. Hun lukket øinene da han hevet dolken som han hadde hatt mellom tennene:

– Nu er det forbi, Kristine!

Hans stemme var dyp av triumf.

Hun bøide ydmykt hodet, og svarte ikke. Han drepte henne der på stranden (317).

Det er en drøm, men dog bogens slutakkord. Og det viser klart at der stadig er skeletter i Espens skab. Hvor langt man vil trække en fortolkning kan være en smagssag. Det er et (i romanens univers) erotisk nederlag, som hævnnes/afsluttes på dramatisk vis. Vi husker også – og har fået lagt mange spor ud om, hvor mandhaftig Kristiane er og optræder (hun ser godt ud i mandetøj). Derfra er der såmænd ikke så langt til at det drømte mord bliver en gentagelse af det rigtige. Og herfra må der flygtes og krydses spor.

En flyktning krysser sitt spor er absolut ingen facitlisteroman. Men det er værd at bemærke sig undertitlen: *Fortelling om en morders barn- dom*. Modsat kriminallitteraturen er der her ikke tvivl om *who dunnit*. Bogen begynder:

Nu vil jeg fortelle alt. Og jeg får begynde med avslutningen. Ellers våger jeg mig aldri frem til den siden. Det kan også være nødvendig for dig som en orientering.

Jeg slo engang et menneske ihjel. Han het John Wakefield og jeg drepte ham en natt for sytten år siden i Misery Harbor (5).

Der skal fortællles alt. Og det kan man så til en begyndelse tro på. Det er også muligt at Sandemose lader sin jeg-fortæller, Espen Arnakke, tro på at han virkelig beretter alt. Imod dette forhold taler, at Sandemose aldrig slap denne del af sit stof helt. Der kom som bekendt endnu en udgave af *En flyktning* i 1955 – og forinden var der i tidsskriftet *Fesja* udsendt et efterskrift til *En flyktning*. Det vender vi tilbage til.

Til en begyndelse på en analyse kan man påstå at *En flyktning* – i modsætning til én læsemåde af *En sjømann* – ikke er en facitlistero-

man. Der har været brugt alskens værktøjer på den bog, freudianske facitlister, marxistiske, antropologiske, biografiske og anarkismeteorier. Men der bliver altid en rest tilbage, noget som ikke stemmer helt, modsat rettede påstande og selvmodsigelser.

Prøv bare at høre denne her:

Vi elsker far fordi mor elsker ham, og omvendt. Det er trekantens hele bitre historie, og jeg drepte John Wakefield fordi han ikke vilde akseptere den. At han ikke vilde det betyr også det motsatte. Mindre innviklet er ikke livet. Jeg drepte ham fordi han ikke elsket mig, og fordi jeg gjorde det, og ikke vilde det, og fordi han gjorde det (270).

At Sandemose nok også selv erkender at bogen af og til synes at miste orientering fremgår af "Bokliste med kommentar", hvor han siger: "Jeg ser alltid denne boken for meg i et bilde: En skute i havsnød, det blåser orkan, og nødflagget er revet i filler (*Årst.* 11/12, s. 95).

Jeg vil gerne introducere en læsemåde, som indirekte er foreslået af Aldous Huxley, og som jeg synes skaber omend ikke orden i bogens kaotiske univers, så dog i det mindste et bud på at bogen kan opfattes som et procespapir – med mange angrebsvinkler, mange forskelligartede symboler og mange Espen Arnakke/Aksel Sandemosefortolkninger af fortidige og nutidige begivenheder. Læst således rummer kapitlerne *denne* dags indsigt, *denne* dags bud på et skridt fremad i erkendelses-processen.

En flyktning bliver oversat til amerikansk, og forsiden på "The New York Times Book Review" søndag den 12. juli 1936 er helliget en stor, positiv omtale af *A Fugitive Crosses his Tracks*. Sandemose benytter lejligheden til at sende bogen til en række af datidens notabiliteter – og blandt dem altså Aldous Huxley.

Huxley svarer tilbage den 29. august 1936 og skriver blandt andet i et meget venligt brev til Sandemose:

It is a very remarkable piece of analysis; and I like the way it is constructed – in a series of passages held together by emotional and intellectual logic, not by mere sequence in time, and modulating into one another in a series of subtle gradations.

Disse bemærkninger om bogens konstruktion – at det ikke er kronologi der styrer bogen og at to former for logik synes at afløse og glide ind i hinanden, giver for mig uhyre god mening. Min læsemåde vil altså anbefale at man ikke udelukkende anvender en form for intellektuel facitliste, men at man også sætter den emotionelle intelligens og logik i spil. En logik som ofte ikke har facits og faste spilleregler.

Det forekommer mig også at bogens forfatter har arbejdet med dette i kompositionen. Espen Arnakke siger ofte at hans tilgang til bearbejdelse af begivenhederne er *hallucinatorisk*. At han altså forsøger at begribe og sætte på form i billeder, syner og anelser om hvad det mon kan være, der gungrer dybt i ham.

Vi kommer jo ikke uden om at *En flyktning* også er bogen, hvor Janteloven får form af 10 bud, og den intellektuelle logik der kan køres i stilling omkring Janteloven giver en væsentlig besked om, hvorfor Espen har haft det ondt i sin barndom. Men noget andet er så derefter hvilke udtryk og sindsstemninger, drømme og beslutninger Jantelovens påtryk har skabt i Espen. Derom handler afsnitenes emotionelle logik, som jeg i næste åndedrag vil hævde ikke har universel gyldighed, men som repræsenterer dagens indsigt, nattens lynnedslag.

Sandemose indsendte manuskriptet til *En flyktning* til Gyldendal Norsk Forlag i 1932, men i et møde med forlagsdirektør Grieg i september 1932 afviser denne at udgive bogen.

Sandemose reagerer ifølge breve til blandt andre Sigurd Hoel først med nogen forståelse – siden med raseri, hvad der udløser en af de berømte norske kulturfejder, startende med Sandemoses foredrag i studenterforeningen i april 1934: "Forfatter og forlegger", der

var et glødende angreb på forlæggerstanden i al almindelighed – og på Harald Grieg i særdeleshed. Da var bogen imidlertid allerede udkommet på et andet forlag.

Ifølge Sandemoses optegnelser (og her må advares om at tage dem med et gran salt) byggede bogen på to ældre manuskripter, *Afrodites hævn* og *Elskovskampen*, som Sandemose havde fået refuseret i sin tid som dansk forfatter. Ingen af de to manuskripter eksisterer tilsyneladende længere – og vi må afstå fra at se om der her var tale om et ældre stof, der nu blot fandt sin endelige form i den nye bog. Der er flere forhold der taler imod – blandt andet dette at *En flyktning* så ganske tydeligt er påvirket af Freud og analysetankekangen og at det er helt usandsynligt at Sandemose først i 1920'erne havde stiftet dybere bekendtskab med Freud.

Bogen er skrevet i 1931-32 (skønt Sandemose i forordet til 1955-udgaven hævder at det er sket 1 år tidligere – tilsyneladende for at underbygge påstanden om at han kunne sin Freud, før han havde læst ham).

Forud var gået en episode, hvor Sigurd Hoel (som ud over at være "ven" med Sandemose også var forlagskonsulent på Gyldendal) havde tilrådet at en større dedikation til Dagmar Sandemose udgik af *En sjømann går i land*. Begrundelsen var, at Sandemose i dette forord i skitseform anslog de temaer, som skulle blive så afgørende i opgøret med Jante. Og – mente Hoel – det måtte der komme en selvstændig bog ud af.

Hoels afvisning med hensyn til dedikationen er fra 5. september 1931 og allerede den 10. september påbegynder Sandemose arbejdet med et kæmpemanuskript, der siden ændres til et bogmanuskript. Det første, store manuskript er på 1100 sider og er en selvanalyse – med baggrund i Freuds tænkning. Sammenkøgningen af denne bunke papirer bliver til det manuskript som Sandemose indsender til Norsk Gyldendal. Bogen er da forsynet med en slags rammefortælling – en af Sandemoses trekantshistorier.

Ifølge Jørgen Sandemose, der i bogen *Flyktningen* biograferer sin far, har trekantshistorien ganske reel baggrund. Sandemose var erotisk tiltrukket både af Sigurd Hoel og hans kone, Nic Hoel, og forestillede sig at de tre skulle drage i fjeldet på hyttetur og der udleve baggrunden for Sandemoses manuskript i samtaleform – og evt. også under andre former.

Imidlertid tilråder både Hoel og en anden konsulent deres direktør til at foreslå væsentlige ændringer i manuskriptet – blandt andet skal rammefortællingen ud.

Sandemose er i situationen vanskeligt stillet i forhold til Gyldendals direktør, Harald Grieg. Denne havde mange gange, uden at der forelå manuskripter, sørget for økonomisk hjælp til Sandemose, der var en sand verdensmester i at producere tårevædede bønkrifter om økonomisk hjælp. Grieg var dog ikke kun filantrop, men også praktiker. Han sørgede for at Sandemose kom på arkbetaling – 100 kroner pr. ark, når de forelå, men sørgede også for at købmanden, hvor Sandemose havde en stor gæld, fik halvdelen af pengene direkte fra forlaget.

Grieg tilbyder også Sandemose i forbindelse med afslaget, at Gyldendal gerne til julen 1932 vil udsende en anden bog af Sandemose og foreslår en bearbejdning af den danske *Klabavtermanden*. Dette projekt lykkes faktisk. 26. november ligger den norske *Klabautermanden* klar til salg. Bogen er en omarbejdelse af den danske titel fra 1927 – endvidere indgår 1. del af *Mænd fra Atlanten* fra 1924.

Til en begyndelse accepterer Sandemose altså (vel mest af økonomiske grunde) afslaget på manuskriptet i dets daværende skikkelse, men i stedet for at omarbejde efter anvisningerne fra Gyldendal, finder han et andet, nystartet forlag, Tiden – et arbejderforlag – som får bogen tilsendt. I desperation forsøgte Sandemose sig også med Norsk Aschehoug – uden held. Heller ikke Tidens konsulentudtalelse (fra Hans Heiberg) er udelukkende positiv. Der foreslås omfattende ændringer i forhold til koncentration, forkortelse og gennemarbejdning. Og nu accepterer Sandemose. Fra konsulentudtalelsen,

som forelå 16. juni 1933 arbejdes der altså dels af forfatteren, dels på forlaget, sådan at bogen kunne ligge færdig på boghandlerdiskene den 25. oktober. Det kunne ikke lade sig gøre i dag.

Sagen fik et efterspil – som så ofte i Sandemoses tilfælde af økonomisk art. Harald Grieg hævdede at *En flyktning*, som den blev udgivet, ikke var identisk med det manuskript, som forlaget fik tilbudt. Og da Gyldendal havde optionerne på udgivelse af Sandemosebøger, fik Tiden stillet et økonomisk krav om indfrielse af Sandemoses gæld til Gyldendal.

Dette skete. Og det lille, nye forlag havde fået en kanonstart i den norske udgiververden. Et første oplag på 3000 eksemplarer efterfulgtes hurtigt af yderligere 4000 eksemplarer.

Sandemose kunne ikke slippe sit stof. I forbindelse med udsendelsen af enmandstidsskriftet *Fesjå* (1934-36) publicerer han et efterskrift til *En Flyktning*. Titelbladet er typisk Sandemose: En titel er *En flyktning II* (overstreget), dernæst bare *Efterskrift* (også overstreget), derefter *Dydens apostle* (en kendt Sandemose-arbejdstitel – men også overstreget) indtil han slutter med *Efterskrift til En Flyktning krysser sitt spor 1934*.

Skitserne i efterskriften er ikke gode. De fremstår ubearbejdede og svage i forhold til teksterne i *En flyktning*. Kun fortællingen "Åtte maskerte dragoner" har en historie, som måler sig med *En flyktning*. Heri fortælles om den lille Espen, som sidder på spise-stuegulvet og leger med hvide sten, mens faderen fortæller. Faderen fortæller om sin soldatertid og om en oberst Wisløw, som var soldaterplager – med dramatiske eksempler på oberstens sadisme. Hver aften gik Wisløw en halv time i sin have – skjult bag et plankeværk. En aften trænger 8 maskerede dragoner ind i haven og prygl obersten – så meget at han dør af det. Mordet opklares aldrig. Og så er det Espen en aften stiller sin far spørgsmålet: Var det kun obersten der så de 8 maskerede dragoner? Og faderen bliver tavs, ser på Espen – uden vrede, men med eftertænsksomhed i blikket. Og

siden den tid slutter soldaterfortællingerne altid inden beretningen om Wisløw.

Historien bearbejdes yderligere i *Der stod en benk i haven* fra 1937. Eksemplerne på plagerierne udelades, men her får historien en afslutning, hvor Espen siger at han med spørgsmålet ikke havde villet være anklagende eller skarpsindig, han huskede bare i billeder. "Det var først senere han tænkte over det, forresten samme dagen han opdaget han var mann" (25). En lidt udvendig demonstration af et Sandemose-motiv: Sammenhængen mellem det seksuelle og volden. Denne slutning på historien forsvinder da også næste gang vi møder fortællingen – nemlig i 1955-udgaven af *En flyktning*. Her afslutter Espen med at skrive: "Da historien ble løftet ut av barnets bildeverden måtte jeg lenge tenke på de åtte maskerte dragoner som bare den døde obersten og Gud selv hadde sett" (277).

Men historien følger en ganske væsentlig dimension til 33-udgaven af *En flyktning*. Den giver en antydning af at Espens far selv har været medskyldig i manddrab – et skævt og sælsomt link mellem faderen og den potentielle morder, Espen.

1955-udgaven af *En flyktning* indarbejder bearbejdelser af hele den bog, jeg omtalte før, *Der stod en benk i haven*, plus flere (af og til større) omarbejdninger af det oprindelige stof. Jeg synes at de to undertitler siger ganske meget. I den oprindelige udgave har vi *Fortelling om en morders barndom*. 1955-udgaven handler om *Espen Arnakkes kommentar til Janteloven*. Fra mord til kommentar. Og resultatet er da også at på trods af at Sandemose vel selv syntes, at han havde gjort sin motivkreds og sit opklaringsarbejde tydeligere og bedre, så er 55-udgaven en betydeligt mere leddeløs bog end den oprindelige 33-udgave.

I resten af foredraget refererer jeg udelukkende til 1933-udgaven.

Janteloven

1. Du skal ikke tro at du *er* noe.
2. Du skal ikke tro at du er like så meget som *oss*.
3. Du skal ikke tro at du er klokere enn *oss*.
4. Du skal ikke innbille dig at du er bedre enn *oss*.
5. Du skal ikke tro at du vet mere enn *oss*.
6. Du skal ikke tro at du er mere enn *oss*.
7. Du skal ikke tro at *du* duger til noe.
8. Du skal ikke le av *oss*.
9. Du skal ikke tro at noen bryr sig om *dig*.
10. Du skal ikke tro at du kan lære *oss* noe (85).

For omkring 25 år siden skete der det på Mors, at Morsø Folkeblads redaktør blev afskediget. Og da fik den 50 års jubilerende Jantelov i en række danske dagblade alt hvad den kunne trække. "Janteloven lever stadig", "Redaktøren der blev gået i Jantelovens slag-skygge", "Der gik otte år og otte måneder, før tilflytteren Jens Bjerre Tybjerg blev ramt af Sandemoses ord: Du skal ikke tro du ved mere end os..."

Eksemplet vælger jeg, fordi det er lokalt – og fordi det er så typisk en misforståelse af, hvad Janteloven egentlig handler om. I al sin gri-bende banalitet nød den daværende redaktør på grund af sin priori-tering af stoffet og evne til at sælge aviser ikke længere bestyrelsens tillid – og så skilles man som regel.

Næsten hver eneste dag kan man i dansk presse finde eksempler i redaktionelle artikler og i læserbreve, hvor Janteloven trækkes frem – og mistolkes. Det kan dreje sig om folk, som føler sig kuede på ar-bejdsmarkedet – prominent eksempel Klaus Riskær Pedersen – eller i kulturlivet – prominente eksempler Bille August eller Peter Høeg (hvor pointen vel blot er at Bille August oven på nogle gode film la-vede et par dårlige – og ditto med Peter Høegs bøger) – eller i sports-livet – prominent eksempel Bjarne Riis – og så videre. Alt sammen

med vinklen: De har stukket snuden frem og skal kanøfles – og det er typisk dansk og Jantelov.

Med andre ord bliver enhver ytring, som måtte handle om misundelse, smålighed, hakkeorden og skadefryd til noget om Janteloven. Men det er ikke det, som der står noget om i *En Flyktning*.

Sandemose skildrer i sin bog først og fremmest forholdene i et bestemt socialt lag: Arbejderklassen. Eller som han skriver et sted: Proletariatet. Og inden nogen straks skal hive en facitliste frem, skal det betones at han umisforståeligt lægger afstand fra udtrykket set i en sædvanlig politisk sammenhæng. At det er arbejderklassen der skildres – og Espens opvækst i et arbejderhjem – har baggrund i det simple faktum, at det er det barndomsmiljø som Aksel/Espen kender. Der er ikke antydning af, at det skulle være magthaverne, fabrikanterne, som har sørget for at sætte Janteloven i verden for at holde arbejderne nede. Det eneste sted i bogen, hvor forholdet mellem “de store” og arbejderne problematiseres for alvor er da faderens chef, fabrikant Sandness til jul vil vise storsind og lade Espens mor handle ind hos isenkræmmeren for hele 10 kroner. Espens mor handler ind – anstændigvis for kun 8 kroner – og er på takkevisit hos Sandness. Efter jul fordufter julesindet – og Sandness trækker i de følgende 8 uger en krone pr. uge fra faderens ugeløn. Med store besværigheder for familieøkonomien til følge naturligvis. Men dette er en isoleret og individuel konflikt. Ikke en jantekonflikt.

Janteloven er den djævelske mekanisme der sætter ethvert individ (du) i det aktuelle samfund i modsætning til det kollektive (os). Og individ kan enhver blive i et givet øjeblik – i en given situation – ligesom den enkelte også af og til med lav profil og forsigtig følgeagtighed kan blive en del af kollektivet.

I *En flyktning* udtrykkes det således: “Man har gjennemsyret slavene med syndsbevissthet ved hjelp av skole og kirke. Terroren greier de selv” (176). Og: “Menneskene beleirer hverandre med ter-

ror. Vi kjemper for å forhøie angsten hos de andre, og skjule vår egen angst" (145).

Tænk på historien om bestyrer Arnakke. Det store bange menneske over for det lille bange menneske.

Og lad os slutte denne citatrække, som kunne blive ganske omfattende af med:

Med janteloven dreper menneskene hinannens chanser. De slåss alle imot den, og vrir sig under den, og bruker den ubarmhjertig. På grunn av den er jantene gudløse, uten å være blitt mennesker. Hver eneste én henger på sitt kors, og trenger aldeles ingen symbolikk. Dér henger de skrikende, med blodig sved på pannen, vrir sig i pine, og hveser til sin korsfestede bror: Tror du kanskje at noen bryr sig om *dig*? (85-86).

I jantesamfundet kæmper hvert enkelt individ for jævnbyrd og anerkendelse, men det er vanskelig når man er blevet bragt til at tro på at alle andre er større og mere værd end én selv. Det lykkes Jante at holde Jante nede. Alle er lige store, men hver for sig tror man at alle andre er større. Så den enkelte kan ikke rejse sig, men forsøger at bluffe de andre til at tro, at vedkommende er så stor, som vedkommende i virkeligheden er.

Vi har kun set på et enkelt – forholdsvis uskyldigt – eksempel på, hvordan Janteloven virkede i datidens Jante. Bogen er – som vi har været inde på det – bygget op uden større kronologi. Dog således at vi begynder med Espen på grænsen til huskestadiet og slutter med en række hændelser, der ligger 5-6 år efter mordet i Misery Harbor. Ind imellem kommer vi på 17 års afstand = den tid hvor bogen fortæles og hvor man skal spejle efter om det blev til erkendelse, afklaring, forsoning – evt. efter Espens erklærede mål, at ville bygge et kosmos: En forløsning. Bogen igennem får vi fortalt adskillige eksempler på janteterrorer – og især rummer bogen de handle- og bevidsthedsmønstre, som bliver en følge af kollektivets lovterror.

Pointen er at Espen, som udsættes for terroren, bliver et menneske fyldt med had og mindreværd – og som, da der ikke var mere tilbage at miste, i et gnistrende øjeblik bøjer sig under loven og dræber John Wakefield.

Fortælleren har ikke noget bud på, hvem der har “opfundet” loven. Blot at forvalterne er skole og kirke – med moselovkomplekset – af og til familien og hele det knirkende maskineri af vedtagne og stive normer for omgang og opførsel. Jeg tror også at det er et ganske umuligt projekt at skulle pege på, hvorfor et givet befolkningssegment har valgt de normer, som de har, når ikke disse normer direkte har udspring i nogle magthaveres helt formelle lovgivning. Her er tale om en proces, ikke om en forsamlingshusvedtagelse eller en revolution. Vi har tidligere været inde på at loven ikke er initieret af nogle magthavere og for nogle arbejderslaver. Jørgen Sandemoses bud i *Flyktningen* er at Janteloven er “....arbejdernes betimelige selvforsvar” (260) Kollektivets selvforsvar. Den fortolkning tror jeg ikke på – og finder da heller ikke belæg for den i teksten. I teksten demonstreres tværtimod at fællesskabet langt hen ad vejen er fiktivt – og det synes at være et noget vakkende grundlag for et selvforsvar.

Endvidere hævder Jørgen Sandemose, at forestillingen om at Janteloven hindrer personlige initiativer er urigtig. Den udtrykker kun at sådanne initiativer ikke må gå ud over kollektivet.

Hvis vi tænker på bemærkningerne om zoologen, er disse betragtninger ikke valide. Ingen i kollektivet kunne tage skade af at en konfirmeret Espen løb omkring med et sommerfuglenet på Jantes enge. Højest meget, meget indirekte idet nogle vedtagne smånormer måske kunne bringes til at vakle lidt.

Jørgen Sandemose koncentrerer i øvrigt sin analyse omkring “terrorkoden” i forhold til selve Janteloven og den kritik som opstår omkring den: Jantekritikken. Jeg har tidligere talt om jantekritikernes fejlopfattelser af Janteloven – og kan let på det punkt være enig med Jørgen Sandemose, når han hævder at jantekritikken er lige så triviell og knirkende som Janteloven. Enig – selv om man

jo godt kunne unde ham at se den positive jantelov broderet i stramaj!

Jørgen Sandemose ser *En flyktning* som en undersøgelse af det netværk, som er inde i billedet her – det som gør samfundet til et gyngende skib og han beskriver altså forfatterens bud – Janteloven – som en terrorkode, som dog er befriet for seksualitet og seksuel undertrykkelse. Og der har Jørgen Sandemose givetvis en pointe, som ligger i forlængelse af hans betragtning om at bogens hovedærinde – beskrivelse af individets vækst og forandring og de spor der i barndommen nedlægges i et menneske – svækkes litterært af de gentagne henvisninger til Janteloven.

Jeg er ganske enig – fordi der i teksten ganske klart (som vi skal se om lidt) gungrer ganske meget andet end de stive paragraffer: Seksualforskrækkelse, alkoholforbud, religiøse normer (selv blandt ateister opretholdes religionens konventioner), selvnivellering og selvundertrykkelse.

Det kunne se ud som om – og det får stå for min egen regning – at der hvor erkendelsesprocessen virkelig bliver smertefuld for bogens fortæller (og måske for dens forfatter) så hjælper det med et rygstød, som man kan bruge som forklaringsmodel. Dette rygstød er Janteloven.

To gange konfronteres Espen med mordet i Misery Harbor i form af en anden hævn end mord på et Jantemenneske. Den ene gang finder sted 10 – 11 år efter Misery Harbor. Espen sidder i København på en café og læser avis, da Kristoffer Watch fra Jante stammende henviser til det gamle bekendtskab og beder om en skilling til en arbejdsløs. Samme Kristoffer var den som på gaden hånede Espen, da han var blevet jaget af sin plads hos en sadelmager, med at han var for ung og for dum. Kristoffer får 2 kroner. Og Espen tænker triumferende: "D e r fikk jeg dig, Kristoffer!" (30). Senere bliver Espen nedtrykt og skamfuld. Hævnglæden havde været alt for voldsom. Men samtidig fået Espen til at mindes de gamle nederlag og de spor han var ble-

vet sat på i Jante. "...men jeg gledet mig slik over det at jeg også så mig selv falle..." (31). Og med den erkendelse og oplevelse trænger Misery Harbor sig naturligvis på igen.

Forud for Kristoffer-historien (i den fortalte tid) ligger fortællingen om den lille hellige Ole Espen Andersen, som engang i Jante skrigende sladrede til sin mor om at han havde set Espen stjæle et æble i en have. Og da moderen råber efter Espen, kaster han æblet fra sig – og flygter. Straf og skæld-ud lurser. En omtrentlig datering siger at Espen næste gang igen hører om Ole Espen 3-4 år efter Misery Harbor. Det sker mens Espen er på besøg hos slægtninge i Norge, og hvor han erfarer at Ole Espen sidder i fængsel, arresteret for indbrud. Espens reaktion er: "Ole Espen, der fikk du for eplet!" (50). Som i tilfældet Kristoffer angrer Espen derefter, og vil fremover være forsigtig med sin skadefryd. "Men jeg var ikke moden nok til at jeg kunde dra linjen til Misery Harbor. Det manglet år, og mot" (En fl. -33, s. 51).

I begge fortællinger er der erkendelse og livtag med erindringer – og dermed også baggrund for at kunne sige, som i et af de afsluttende kapitler "Status": "Men jeg har lagt ting bak mig som har plaget og pint mig, og jaget mig fra sted til sted som en fredløs" (443).

Når det drejer sig om de seksuelt relaterede knuder er det småt med både erkendelse og evne til at kapere børne- og pubertetstraumerne.

I den tidlige barndom lever Espen i Eventyrland, og den første synd i paradiset kommer da Espen i et anfald af jalousi siger "Fanden" til en ellers elsket legekammerat, Rose. Bruddet mellem de to bliver totalt – til Espens store ulykke. Men Espen er stadig i eventyrland, da han med kammeraten Espen Kristjansen bytter søstre. Begge piger hedder for øvrigt Agnes. Og der sidder så de fire børn og kysser uskyldigt i eventyrland. "Men efterpå stod allikevel Espen Kristjansen og jeg og syntes at det manglet noe. Derfor listet han og jeg oss bort til Adamsens låve" (8).

Adamsens lade bliver gennem hele bogen – i billeder med skiftende symbolladning – brugt som et billede på den farlige og måske forbudte seksualitet. Forbudt i hvert fald i barnesindet, der var trykket af jantenormer og moselov.

Senere da Espen er omkring 11 år, fristes han af slavehandleren Alfred, som giver ham sin søster. Og hun bliver Espens i Adamsens lade. Da Espen senere møder Alfred, kører denne Jantelovens strafeparagraf i stilling: Du tror måske ikke at jeg ved noget om dig? Og Espen bliver kold af rædsel. Kold bliver ikke søsteren, da hun får samme svada: "Og de gikk sammen til Adamsens låve" (165).

Både i det antydningssvise og i en række billedfyldte kapitler fremgår det, at den, som Espen er sammen med og gerne vil være sammen med i Adamsens lade, er søsteren Agnes. Og at følelserne gengældes ser vi da Espen efter hjemkomsten fra Newfoundland skal tage afsked med Agnes, som rejser til Canada. Ord er der ikke mange af mellem de to søskende. Men Agnes kysser og kysser Espen, som han aldrig var blevet kysset før. "Men livet tok Agnes fra mig" (233).

Espens projekt har fra starten været at bevæge sig mod erkendelse – og derefter kunne bygge sig et nyt kosmos. Som individ eller i socialt positivt samspil med andre individer – det ved jeg ikke, for heller ikke her er teksten tydelig. Der er for mig ingen tvivl om, at i bogens univers lykkes erkendelsesprocessen for så vidt angår de spor som fra barndomsnederlag fører til Misery Harbor, hvorimod erkendelsen omkring seksualtraumerne kun er glimt- og antydningssvise. I sin helhed svarer Espens erkendelse til at erfare en uventet vejkurve, mens bilens hastighed er for høj. Det går slet ikke at glemme (= lukke øjnene), man er på det spor man er sat på, nemlig vejen, men det kan måske lykkes at korrigere ved hjælp af bremse eller styrtøj (=mobilisere andre værktøjer/matricer, end dem der hidtil har været i spil), så man kan komme frelst igennem. Bliver vi i dette billede er det lykkedes Espen i *En flyktning* at begynde at træde på bremsen og lede efter udveje. Men om nogen kosmosbygning er der ikke tale.

Der er mønstre og motiver, som kunne have fortjent at komme med – men det tillader tiden ikke i denne omgang.

Alligevel håber jeg at nye læsere – eller læsere der som jeg indtil for 1 måned siden havde *En Flyktning* på nogen afstand – har fået inspiration til at gå i gang igen. På samme måde som jeg håber at erfarne granskere har kunnet finde nye vinkler på bogen.

Vi er på Mors – og lad os bare i dag nøjes med at konstatere at Nykøbing har lagt rammer til bogen om Jante med hvad det har medført på ondt og godt.

Men Mors har også bidraget med andet. Sandemose gik på et tidspunkt længe og spekulerede på et passende navn til det snævre lillesamfund, han ville skildre.

Så det blev såmænd Dagmar Sandemose, der en aften på sit morsingbo'ske sagde "i forgårs aftes": Ijantegåjaes.

"Jante, der er den!" sagde Sandemose. Og derved blev det.

Litteratur

- Aksel Sandemose: *En sjømann går i land*, 1. udgave, Gyldendal Norsk Forlag, 1931
- Aksel Sandemose: *En flyktning krysser sitt spor*, 1. udgave, Tiden Norsk Forlag, 1933
- Aksel Sandemose: *Efterskrift til "En flyktning krysser sitt spor"*, 1. udgave, forfatterens forlag, bilag til *Fesjå*, 1934-36
- Aksel Sandemose: *Der stod en benk i haven*, 1. udgave, Tiden Norsk Forlag, 1937
- Aksel Sandemose: *Årstidene*, hæfte 11/12. 1. udgave, forfatterens forlag, 1954/55
- Aksel Sandemose: *En flyktning krysser sitt spor*, 1. udgave, Særnummer af *Årstidene*. Privat tryk, 1955
- Jørgen Sandemose: *Flyktningen – Aksel Sandemose – en biografi*, 1. udgave, H. Aschehoug & Co., 2004

I artiklens citater er førsteudgavernes ortografi anvendt – også selv om inkonsekvenser forekommer.

Endvidere er anvendt følgende værker og artikler:

- Aksel Sandemose: *A Fugitive Crosses his Tracks*, 1. udgave, Alfred A. Knopf, 1936
- Frits Johansen og Johannes Væth: *Aksel Sandemose og Skandinavia – En bibliografi*, H. Aschehoug & Co., 1969
- Johannes Væth: "Dedikationen der blev væk" og "Omkring 'En flyktning krysser sitt spor'", in: *På sporet af Sandemose, Artikler og essays af Johannes Væth*, Steen Andersen, Asmund Lien, Knud Sørensen, Einar Økland (red.), Forfatterforlaget Attika, 1975
- Bent Dupont: "Aksel Sandemoses Canada-romaner", in: *Fra Canada til Kjørelvik. Søgelys på Aksel Sandemose*, Bent Dupont og Hanne Dalgaard Sejersten (red.), Poul Kristensens Forlag, 1991
- Erik M. Christensen: "Jante eller Anarki", in: *Nytt lys på Aksel Sandemose*, Thaly Nilsson (red.), H. Aschehoug & Co., 1998

Sandemose Selskabet

Sandemose Selskabet blev stiftet den 25. oktober 2008 og har hjemsted i Nykøbing Mors.

Sandemose Selskabets formål er at fremme kendskabet til – og forståelsen af Aksel Sandemoses forfatterskab ved at arrangere møder og seminarer, ved at inspirere til forskning i forfatterskabet og ved eventuel udgivelsesvirksomhed. Selskabet arbejder tæt sammen med Morsø Folkebibliotek om bibliotekets unikke Sandemose-samling.

Sandemose Selskabets bestyrelse er:

Bent Dupont (formand)

Telefon: 97 762371, e-mail: dupont@karby.dk

Inger Hansen (kasserer)

Telefon: 27 145590, e-mail: ingerhansen@mors.dk

Steen Klitgaard Povlsen (sekretær)

Telefon: 61 657491, e-mail: litskp@hum.au.dk

Knud Sørensen

Telefon 97 725085, e-mail: knudsoerensen@dlgpost.dk

Ilse Klink Jakobsen

Telefon: 97 725208, e-mail: bibikj@morsoe.dk

Steen Andersen

Telefon: 46 152227, e-mail: sa.hastrup@mail.dk

Sandemosiana 1, 2009

Knud Sørensen:

Om Sandemoses vej til debut

– og lidt om Galster og hans forlag

– og om Sandemoses sidste besøg i Jante

Bent Dupont

Tidlig kjente han Janteloven

Sandemose Selskabet



ISBN 978-87-993088-0-4